

TOPLUMSAL BELLEĞİN OLUŞUMUNDA BELGESEL FİLMİN ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Selin KİRAZ DEMİR
İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
selinkirazdemir@aydin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5901-857X>

Ayşegül AKAYDIN
İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
aakaydinaydin@aydin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5772-4008>

<i>Atf</i>	Kiraz-Demir, S. & Akaydin, A. (2022). Toplumsal Belleğin Oluşumunda Belgesel Filmin Etkisi Üzerine Bir Araştırma. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 12 (2), 483-496.
------------	--

ÖZ

Toplumsal bellek, bir arada yaşamının, iletişim kurabilmenin ve kültürel mirasın aktarılmasının önemli unsurlarından biridir. Bugün, toplumsal belleğin oluşumunda ve kitleler tarafından benimsenmesinde belgesel sinemanın etkisi olduğu bilinmektedir. Belgesel filmler, gerçeklere dayanması, estetik kaygılar taşıması, izleyicilerin duygularına seslenmesi ve görsel-işitsel malzemeleri bir arada kullanması dolayısıyla tercih edilebilmektedir. Günümüzde dijital teknolojilerin de etkisiyle belgesel filmlerin toplumsal belleğe katkısı ve insanlar üzerindeki etkisinin arttığı söylenebilir. Bu filmler aracılığıyla aktarılanlar ise araştırmacılara sosyo-tarihsel bir analiz imkânı sunmaktadır. Bu çalışmada, belgesel film ile toplumsal bellek arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Çalışmanın amacı, belgesel filmde kullanılan öğelerin izleyici üzerindeki etkilerini saptamak ve belgesel filmde anlatılanların toplumsal belleğin oluşumundaki katkılarını sorgulamaktır. Bu amaç doğrultusunda, İstanbul Aydın Üniversitesi Gündümlü Bilimsel Araştırma Projesi'nin bir çıktısı olarak hazırlanan Hayata Dokunan Adam (2021) adlı belgesel film amaçlı örneklem olarak seçilmiş olup, Odak Grup Görüşmesi yöntemiyle belirlenen katılımcılara filme dair sorular yöneltilmiştir. Böylece, belgesel filmin ve görsel algının toplulukların hafızasındaki kalıcılığı açıklanmaya çalışılmıştır. Görüşme sonucunda elde edilen bulgulara göre belgesel sinemanın anlatım yöntemlerinin toplumsal bellek üzerinde etkili sonuçları olduğu görülmüştür. Film izleyen grubun, üzerinden belli bir süre geçmesine rağmen filmde gösterilen birçok öğeyi hafızasında tutabildiği, özellikle duygulara ve kişisel ilgilere seslenen bölümlerin daha akılda kalıcı olduğu saptanmıştır. Bu çalışmanın, izleyicilerin belgesel filme dair algılarına yönelik bir alımlama çalışması olarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Bellek, Belgesel Film, İletişim Sosyolojisi

A RESEARCH ON THE EFFECT OF DOCUMENTARY ON THE CONTEXT OF SOCIAL MEMORY

ABSTRACT

Social memory is one of the important elements of living together, communicating and transferring cultural heritage. Today, it is known that documentary cinema has an impact on the formation of social memory and its adoption by the communities. Documentaries can be preferred because they are based on facts, have aesthetic concerns, appeal to the emotions of the audience and use audio-visual materials together. Nowadays, with the effect of digital technologies, it can be said that the contribution of documentary films to social memory and their impact on people has increased. The information conveyed through these films offers researchers a socio-historical analysis opportunity. This study focuses on the relationship between documentary film and social memory. The aim of the study is to determine the effects of the elements used in the documentary film on the audience and to question the contributions of what is told in the documentary film to the formation of social memory. For this purpose, the documentary film named *Hayata Dokunan Adam* (2021), which was prepared as an output of the Istanbul Aydın University Guided Scientific Research Project, was chosen as a purposive sampling, and questions about the film were asked to the participants determined by the Focus Group Interview method. Thus, the permanence of documentary film and visual perception in the memory of communities has been tried to be explained. According to the findings obtained as a result of the interview, it has been seen that the narration methods of documentary cinema have effective results on social memory. It has been determined that the group watching the movie can remember many elements shown in the movie despite a certain period of time, and especially the parts that appeal to emotions and personal interests are more memorable. It is thought that this study will contribute to the literature as a reception study on the perceptions of the audience towards documentary films.

Keywords: *Memory, Social Memory, Documentary Film, Communication Sociology*

GİRİŞ

Herhangi bir konuda belge niteliği taşıyan görsel-işitsel malzemelerin sanatsal kaygılar eşliğinde bir araya gelmesiyle oluşan belgesel filmler, sinema tarihinin en eski türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Belgesel film yapımcısı, tarihçisi ve eleştirmeni Paul Rotha'nın tanımıyla belgesel, eleştirel bir bakış açısıyla zamanı değerlendirip, tarih içerisinde yaşanan deneyimleri aktarmaktadır (Aktaran: Cereci, 2011). Belgesel filmler ana malzeme olarak gerçekliği kullanmakta ve gerçekliğin özünden uzaklaşmadan, onu yorumlamaktadır. Bunu yaparken aynı zamanda kurmacanın benimsediği anlatı yöntemleri ve birincil tanıklıklar da büyük önem taşımaktadır.

Belgeselin ana amacının, öğretmek ve hatırlatmak olduğu söylenebilir. Bu anlatım yöntemi genellikle gerçeğin estetik ve dramatik unsurlarla desteklenmesini sağlamaktadır. Günümüzde dijital teknolojilerin etkisiyle belgesel filmlerin haber içerikli filmlerden net bir şekilde ayrıldığı görülmektedir. Özellikle kurgu yoluyla oluşturulan yeni formlar bireylerin belgeselde izlediklerini hafızasında tutmasında önemli bir katkı sağlamaktadır.

Belgesel filmler yalnızca bilgi üretme ve yayma aracı olarak kullanılmanın ötesinde bir hayat algısını, bir görüşü, duruşu, bir yaşam tarzını ifade edebilmenin en etkili yollarından biri olarak gösterilebilir. Dolayısıyla belgesel filmler aracılığıyla toplumda hedeflenen ve belli kitlelerde benimsenmesi istenen düşünceler pekiştirilebilmekte, belgesel film toplumsal bir belleğin oluşmasına katkı sağlayabilmektedir. Toplumsal bellek, bireylerin bir arada bulunabilmesinin ve ortak bir dil geliştirerek birbirlerini anlayabilmelerinin en önemli koşullarından biridir. Benzer düşünmek, benzer endişelere sahip olmak, benzer şeylere gülmek ya da üzölmek, benzer durumlara hassasiyet göstermek vb. durumlar toplum olmanın vazgeçilmez unsurlarındandır.

Belgesel sinemanın önemli işlevlerinden biri, geçmişlerinde farklı travmalar yaşamış toplumlar ve bu toplumlara mensup bireylerin oluşturduğu kolektif hafızayı meydana çıkarmak ve belgelemektir. Aynı

zamanda belgesel filmlerin ana konu malzemelerini, bilinmeyen, keşfedilmeyen, yanlış bilinen ya da değeri anlaşılamayan kişi ve olaylar oluşturmaktadır. Tüm bunları yaparken kullanılan pek çok pratik bulunmakta, özellikle sözlü tarih yöntemi belgesel ve bellek kavramlarının kesişim noktasını oluşturmaktadır. Sözlü tarih, yazılı tarihe ek olarak kişilerin belleğe dayalı anlatılarının aktarıldığı disiplinlerarası bir çalışma alanıdır. Burada, gündelik yaşamı ve öznelliği araştırma alanına dahil etme amacı bulunmakta, olaylara, kişilere ve kurumlara tanıklıklar açısından bakılmaktadır.

Bu çalışmada İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından GÜDÜMLÜ Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında hazırlanmış olan Hayata Dokunan Adam (2021) belgeselinin belirlenen odak grup katılımcılar üzerindeki etkisi ve ortak bir bellek yaratma potansiyeli araştırılmaktadır. Gazeteci, fotoğrafçı ve akademisyen Kayıhan Güven'in eski ve yeni öğrencilerini bir araya getiren bu filmde onu daha yakından tanıma çabası aktarılmış, gazetecilik öğrencilerinde onun eğitim anlayışına karşı bir merak uyandırmak amaçlanmıştır.

Güdümlü Bilimsel Araştırma Projesinin bir çıktısı olan bu çalışmada ilk olarak bellek ve toplumsal bellek kavramları açıklanmaktadır. Çalışmanın devamında belgesel sinemanın toplumsal belleğe olan etkisi açıklanmakta, belgesel filmin görsel-işitsel unsurlarının izleyicilerde ne gibi değişiklikler meydana getirdiği sorgulanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, bireysel hafızanın sosyal çevre ile ilişkisine ve her hatırlama biçiminin bir toplumsal hafıza şeklinde geliştiğine dair görüşler ortaya konulmuştur.

Çalışmada, belgesel filmlerin toplumsal belleğin oluşumundaki etkisi, "Hayata Dokunan Adam" belgeseli üzerine yapılan Odak Grup Görüşmesi yöntemiyle araştırılmaktadır. Araştırma kapsamında İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde okuyan ve daha önce Kayıhan Güven ile tanışmamış 7 öğrenciye film izletilmiş, yaklaşık bir ay sonra belirlenmiş olan sorular kendilerine yöneltilmiştir. Yapılan görüşme kayıt altına alınarak belgesel filmin toplumsal hafıza üzerindeki etkilerine dair çeşitli bulgular elde edilmiştir.

BELLEK VE TOPLUMSAL BELLEK KAVRAMI

Belleğin, geçmişle günümüz arasında yaşanan olayların biriktirildiği bir yapı olarak, insan zihninde çeşitli yaşantı ve deneyimlerin kaydedildiği bir depo olduğu söylenebilir. Birincil sözlü kültürün en önemli unsurlarından biri olan bellek, yazıyla hiçbir ilgisi olmayan insanların hatırlama ile kurduğu bir ilişki olarak açıklanmaktadır (Ong, 2012: 20). Ünlü Yunan filozofu Aristoteles bellek ve zaman ilişkisine vurgu yaparak, belleğin hatırlamak, depolamak ve yeniden inşa etme işlevlerini öne çıkarmıştır. Aristoteles'e göre bellek, deneyimlenmiş ve depolanmış bilgidir. (Saraç, 2020: 11). Ona göre, sözlü kültürün yani poetik zihnin hâkim olduğu toplumda canlı belleği nakletmek ozanların görevidir. Onlar sanatçıdan çok toplumun öğretmenleri, katipleri, bilgeleridir (Kalaycı, 2020: 23). Aristoteles'in yanı sıra Platon da eserlerinde belleğe atıfta bulunmuştur. Örneğin; M.Ö. 370 civarında yazılan ve erdem, adalet gibi kavramlarla alakalı olan Phaidros adlı diyalogda, yazıyı keşfederek bunu firavuna "bilgi ve belleğin ilacı" olarak sunan tanrı Theuth'un öyküsü anlatılmaktadır. Eserde Firavun "Harfleri öğrenenlerin artık belleklerini işletmeyecekleri için unutkan olacaklarını" söylemiştir (Kanca, 2020: 536). Dolayısıyla bellek, yazının henüz olmadığı ve sözlü kültürün hâkim olduğu bir dönemde, bilgi, duygu ve olayların aktarılmasını sağlayan en etkili araçlardan biridir.

Belleğin geçmişe dair bilgileri korumak ve bunların bugün ile yarın arasında bir köprü olabilmesi bakımından toplumların hayatında ve gelişmesinde oldukça önemli bir işlevi bulunmaktadır. Bireylerin bir tarih bilincinin oluşmasını da sağlayan bellek, onlara dünya üzerinde yaşayan diğer canlılardan ayıran bir özellik atfeder. Nietzsche'ye göre "hayvan yalnız 'şimdi'yi yaşar, onun geçmişi, geleceği yoktur, o tek boyutlu bir zaman içindedir. Oysa insan bilinçli bir tarih varlığıdır, sürekli gelişen, boyuna kendini besleyerek yenileyen bir özün taşıyıcısıdır" (2009: 24). Dolayısıyla bellek, bilinç ve hafızanın, insanı insan yapan en önemli özelliklerden biri olduğu söylenebilir.

Bellek, büyük oranda hatırlama ile ilişkilidir. Sözlü kültürde tekrarlar ve kalıplaşmış dizeler belleğe alınarak hatırlama/anımsama eylemi gerçekleşmektedir. Platon'da anımsama, kişiyi bilgiye götüren bir

araçtır (Barash, 2007: 14). Aynı şekilde Ong, bellek ile ilgili çalışmalarında “anımsayabildiğini bilirsin” önermesinden yola çıkmaktadır. *Sözlü ve Yazılı Kültür* adlı eserinde bellek ve hatırlama hakkındaki tespitleri önemlidir: “*Birincil sözlü kültürlerde özenle incelenmiş bir düşünceyi koruyup anımsama sorununa geçerli çözüm, belleğe yardımcı olan, ağızdan çıkmaya hazır düşünce biçimleri kullanmaktır.*” (Ong, 2012: 49). Buna göre bellek, kişinin sosyal çevresi ile etkileşim halindedir. Dolayısıyla bellek bireysel değil bireylerin sosyalizasyon süreçlerinden etkilenerek şekillenmektedir. Bu bakış açısından hareketle toplumsal bellek kavramı öne çıkmaktadır.

Bellek ve hatırlama konusuna yalnızca bireysel değil, toplumsal perspektiften de yaklaşmak gerekir. Bugün, sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda belleğin toplumsal yanı vurgulanmakta, öyle ki bireysel hatırlama eyleminin bile toplumsal bir tarafının bulunduğu, her hatırlama eyleminin toplumsal çerçeve içerisinde etkileşimli bir biçimde gerçekleştiği tartışılmaktadır. Toplumsal bellek bir olaya şahitlik eden bireylerin anılarından yola çıkarak, onların anlatımlarıyla oluşmaktadır. Kavram aynı zamanda kolektif bellek ve sosyal hatırlama gibi çeşitli adlandırmalarla da nitelikli pek çok çalışmaya konu olmuştur.

Toplumsal bellek ilk olarak Emile Durkheim’in *The Elementary Forms of Religious Life* adlı çalışmasında açıklanmıştır. Durkheim burada anma törenleri aracılığıyla toplumsal belleğin önemini vurgulamış, belleğin doğası gereği toplumsal olmak zorunda olduğunu altını çizmiştir. Ona göre bellek hakkındaki yapısal özellikleri açıklayacak toplumsal etkenlerin üstünde ve dışında her açıklama yanlıştır (Durkheim, 1961: 4-5). Durkheim ve Bergson’un öğrencisi olan Fransız sosyolog Maurice Halbwachs ise 1925 yılında yazdığı *The Social Frameworks of Memory* adlı eseriyle toplumsal bellek literatürüne önemli katkılar yapmıştır (Güneşdoğmuş, 2014: 178). Durkheim’in toplumsal bilinç kavramı, Halbwachs’ın Bergson’un subjektivizmini aşmasına yardım ederek belleği sosyal bir olgu kapsamında değerlendirmesini sağlamıştır. Halbwachs’a göre bellek, nöroloji ya da beyin fizyolojisi kapsamında değil, bireyin toplumsalla olan etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır (Assmann, 2018: 44).

Halbwachs, *Kolektif Bellek* adlı eserinde bireysel bellek ve kolektif belleğin karıştırıldığını öne sürmüştür. Buna göre bireysel bellek, anıları belirginleştirmek ve hatta bazılarını hatırlamak amacıyla kolektif bellekten destek almaktadır. Kolektif bellek bireysel belleğe hatırlama süreçlerinde yardımcı olmakta, bireysel bellekleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla bireysel bellek tamamen kapalı bir yapı değildir. Halbwachs ilerleyen söylemlerinde bireysel bellek kavramını “otobiyografik bellek”, kolektif belleği ise “tarihi bellek” olarak belirtmektedir. Bireyin belleği olan otobiyografik bellek yaşadığı toplumun bir parçası haline gelmektedir (Halbwachs, 2018: 63-65).

Halbwachs’ın bu bakış açısı, E. Goffmann tarafından geliştirilen gündelik hayatta yaşanan deneyimlerin sosyal çevremiz tarafından belirlendiğini açıklayan “Çerçeve Analizi” ile benzerlik göstermektedir. Goffmann, dünyayı anlamlandırmak için gündelik hayat deneyimlerinde kullanılan kalıpları ‘çerçeveler’ olarak nitelendirmektedir. Ona göre çerçeveler gerçekliği yeniden yapılandırmaya ve yorumlamaya yardımcı olmaktadır (Volkmer, 2009: 408-410). Halbwachs’ın yaptığı “hatırlamanın çerçeve analizi”dir. Buna göre bellek ve hatırlamanın öznesi bireylerdir ama onlar hatıralarını kurgulayan “çerçeveye” bağımlıdır (Assmann, 2018: 50). Bu çerçeve de toplumsal bellektir.

Toplumsal bellek ve çerçeve analizi arasındaki ilişki Amerikalıların 11 Eylül’e dair düşünceleri, birçok ulusun İkinci Dünya Savaşı’nı hatırlaması ve siyahi bireylerin ırkçı tutumlara maruz kalmasıyla buradaki anıların sistematik bir şekilde anlatılması gibi örneklerle açıklanabilir. Özetle tüm bunlar, bireylerin bağlı oldukları gruplara ait bir tür kolektif hafıza olduğunu ortaya çıkarmaktadır (URL - 1). Etnik kimlikler, gelenekler, kişinin yaşadığı çevre ve jeopolitik süreçlerin yanı sıra, aile, okul ve medya gibi kurumlar toplumsal hafızayı şekillendiren bileşenlerdir. (Boyer, Wertsch, 2009: 117). Medya sosyolojisi ve halk kültürü uzmanı Schudson bu görüşü destekleyerek, bireysel belleğin bu kurumlar doğrultusunda şekillendiğini ve toplumsal belleğe dönüştüğünü belirtmiştir. (Doğu, Deligöz, 2017: 546). Schudson, *Watergate in American Memory* (Amerikan Belleğinde Watergate) (1992) adlı kitabında bireysel belleğin varlığının gelenekler, prosedürler, yasalar, kurallar ve kayıtlarla beslendiğini söylemektedir (URL -2). Bu durumu Assmann, *Kültürel Bellek* kavramıyla açıklamaktadır. Ona göre

gelenekler “kültürel anlamın devredilme ve canlandırılma biçimi olarak kültürel belleğin alanına girmektedir. Bu semboller, ikonalar, temsiliyetler gibi içedönük zaman ve kimlik dizinini dışa çevirmesiyle nesnel belleğinin sınırlarını aşan her şey için geçerlidir (Assmann, 2018: 27-28).

Birincil sözlü kültürün önemli bir parçası olan bellek, günümüzdeki anlatılarda farklı kayıt sistemleriyle canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Tek başına bellek, bireyin kendi tarihi içerisinde unutulup kaybolabilir. Ancak toplumsal olanla iç içe olan bellek anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal bellek bütün bellek türlerini kapsamaktadır. Bu doğrultuda, toplumsal belleğin belgelenmesi ve nesillere aktarılması amacıyla tarihsel kişi ve olaylara dayandırılan belgesel filmler önemli bir yer tutmaktadır.

BELGESEL FİLM VE TOPLUMSAL BELLEK İLE İLİŞKİSİ

Belgesel teriminin ilk kez 1800’lerin sonunda Oxford Sözlüğü’nde “ders” “öğüt” ve “uyarı” anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir. Sanatsal bir biçim olarak belgesel ise, sinemada tür olarak bir teknik ve üslup olarak açıklanmaktadır. Belge niteliği taşıyan ve belge özelliği gösteren belgeseller, izleyicileri bilgilendirmenin yanı sıra belli konular ile ilgili yapılan incelemelerin estetik kaygılarla kitlelere aktarılmasına dayanmaktadır (McLane, 2012: 7-8). Bu tanıma ek olarak Richard Meran Barsan, sinemayı “kurmaca” (fiction) ve “kurmaca-dışı” (non-fiction) olmak üzere ikiye ayırmakta, kurmaca dışı sinemanın gerçeği dramatize ettiği ve gerçek insanların, olayların, kurumların ve süreçlerin yaratıcı bir şekilde ele aldığını ifade etmektedir (Barsan’dan akt. Çelikcan, 2020: 531).

1948 yılında Dünya Belgesel Sinemacılar Birliği belgeseli şöyle tanımlamıştır: “*Ya olgusal çekimle ya da aslına sadık olarak yeniden kurulmak yoluyla yorumlanan gerçekliğin herhangi bir yönünü, akla ya da duygulara seslenecek biçimde film üzerine kaydetme yöntemlerinin tümü belgesel filmidir*” (Aktaran: Evecen, 2017: 23). Türkiye Belgesel Sinemacılar Birliği’nin Kuruluş Manifestosu’nda (1997) ise belgesel sinema ve onun kurumsallaşmasından bahsedilmektedir; “*Toplumsal hafıza boşluklarının doldurulmasını, kültürel sürekliliğin sağlanmasını, doğaya sahip çıkılmasını temel varoluş gereğesi olarak kabul eden BSB, bütün zamanlara tanıklığın, hayata bilgi ve yaratıcılıkla müdahale etmenin ve geleceğin tasarımının belgesel sinemanın kurumsallaşması ile ivme kazanacağını ayırdındadır...*” (URL 3). Bu manifestoda altı çizilen nokta belgesel ve toplumsal bellek arasındaki ilişkiyi de ortaya çıkarmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde sinema alanında belgesel filmlerin ortaya çıkışı ve gelişimi incelendiğinde çekilen ilk filmler belge niteliği taşıması dolayısıyla belgesel türüne dahil edilebilir. Fakat bugünkü anlamıyla belgesel filme dair ilk örnekler, 1920’lerde Robert Flaherty, John Grierson ve Dziga Vertov isimleriyle birlikte gelişim göstermiştir. Grierson, 1926 yılında terimi ilk kez, New York Sun’da Flaherty’nin filmini eleştirdiği bir yazısında kullanmıştır. Belgesel daha sonra Grierson tarafından, “gerçeğin yaratıcı bir şekilde işlenmesi” ya da “gerçeğin yaratıcı bir şekilde yorumlanması” şeklinde açıklanmıştır. Buna ek olarak ilk dönem belgesel filmlerin, “genel önem taşıyan her şeye kişisel ve benmerkezci bakış” ve “olay örgüsü, aşk macerası ve kâr dürtüsü içermeyen film” gibi tanımlamaları da mevcuttur (Cerci, 2011: 138).

Profesyonel olarak ilk uzun metrajlı belgeseli 1922 yılında Amerikalı yönetmen Robert Flaherty’nin çektiği bilinmektedir. *Kuzeyli Nanook* (Nanook of the North) adlı bu belgesel Alaska’da, gerçek mekânlarda çekilmiştir ve Eskimoların gündelik hayatlarını anlatmaktadır. Filmde, kutuplardaki yaşam mücadelesi Nanook adlı karakter aracılığıyla izleyiciye aktarılır. Bu filmin, dönemin pek çok sinemacısı için ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Robert Flaherty 1922 yılında Kuzey Kutbu’nda “The Nanook of the North” (Kuzeyin Nanook’u) adlı filmi çektiğinde, belgesel filmin insanların duygu dünyalarında ve belleğinde neler doğuracağını o anda düşünmemiştir (Levin, 1971, 8). Fakat o günden sonra belgeseller, toplulukların yaşamlarını ve bilinmezlikleri göstermenin en etkili araçlarından biri haline gelmiştir. Bugün, eskimo Nanook’un ailesiyle vakit geçirdiği, doğada avlandığı, çevresiyle olan ilişkilerini gösteren sahnelerin hafızalarda yer ettiği söylenebilir.

Belgesel sinemanın en temel noktası ‘belgeleri’ kullanmasıdır. Belgeseller, belgeler aracılığıyla toplumun gelecek kuşaklara bilgi, düşünce ve kültürel değerleri aktarabilmesinin bir yoludur. Kişiler bu

yolla hem içinde yaşadıkları toplumu hem de dünyayı daha iyi anlayabilmektedir. Bu anlamlandırma sürecinde belgeselin tipografik özellikleri ön plana çıkmaktadır. Tipografik öğeler belgesel filmlerde yazılı belgeler ve mekânın parçası olan unsurlar olarak adlandırılabilir. (Aytekin, 2018: 62). Gerçekliğin bir işareti olan bu öğeler, belgesellerde de bir anlatım biçimi olarak kullanılan sözlü tarih yönteminde sıklıkla kullanılmaktadır.

Gerçekliğin izleyiciye belgeler ve tanıklıklarla anlatıldığı bir tür olan belgesel, geçmişe ait olaylara, olgulara, kişilere odaklanmaktadır (Bondebjerg, 2014:13-22). Bunu yaparken kullandığı yöntemler, bizi toplumsal bellek kavramına götürmektedir. Çünkü bir olay ya da kişi belgesel filme konu olduğunda aktarılan bilgi, toplumsal bir hafızanın oluşmasında son derece önemlidir. Dolayısıyla belgesel filmler diğer iletişim ve kültür araçlarıyla birlikte toplumsal belleğin deposu işlevi görmektedir. Özellikle hem görsel hem işitsel malzemelerin bir arada kullanılması, hatırlamanın da daha hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Uzun yıllar bir propaganda aracı olarak kullanılan belgesel filmler, yarattıkları bu toplumsal hafızayla özellikle tarihsel, politik ve ekonomik hakimiyetin devamını ve kitleleri yönlendirme işlevini de yerine getirmiştir. Dolayısıyla toplumsal belleği ön plana çıkararak belgesel sinemayı üretmek bilgi ve belge üzerine yeni iktidarlar oluşturmakta, hatta var olanı güçlendirmektedir (Şarman, 2003: 284). Bu iktidarlar hafızayı ve ürettikleri belgesel sinemayı karşı bir otorite kurmak, propaganda yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, Film yapımcılığı 1960'lı yıllarda Latin Amerika'da devrimci hükümetler tarafından desteklenmiştir. Küba'da Fidel Castro'nun iktidara geçmesinden kısa bir süre sonra komünizm fikrini yaymak amacıyla Küba Sinema Endüstrisi ve Sanat Enstitüsü kurulmuştur. Yanı sıra, Brezilya'daki Cinema Novo hareketi ve Arjantin'deki Santa Fe Belgesel Film Okulu toplumsal belgeselciliğin üretildiği akım ve okulların başında gelmektedir (Clark, 2017: 177-178). Propaganda amacıyla kullanılan tüm bu yapımların toplumsal hafızanın canlı tutulmasında etkili bir araç olduğu görülmüştür.

Belgesel sinema, toplumsal gerçekliği üreten kültürel temsillerin içerisinde insanın dünyayla ve nesnelere olan ilişkisini yeniden belirlemektedir. Bu temsillerin, toplumsal bellekle birleşerek yeni bir kimlik inşa edilmesini sağladığı söylenebilir. Öte yandan belgesel filmlerde kullanılan imgeler belleği harekete geçirebilmekte, bu imgeler gerçeğin yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır (Susam, 2021: 154-170). Belgeselin farklı temsillerden oluşması, bireylerin belleklerinde sakladıkları anıları harekete geçirebilmektedir. Bireylerin bir depo ya da kaynak olarak kullandıkları toplumsal bellek ise bu temsiller aracılığıyla sürekli kendini yenilemektedir. Bu bağlamda belgesel sinema toplumsal belleği temsiller aracılığıyla yaşatmaktadır.

“HAYATA DOKUNAN ADAM” BELGESELİNİN TOPLUMSAL BELLEĞE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ

Araştırmanın Kapsamı ve Amacı

Araştırma, çalışma yapılan konu ile ilgili sistemli, güvenilir, geçerli ve faydalı veri toplamak amacıyla yapılır. Yapılan araştırma sonucunda konu ile ilgili tutarlı bir bilgi ve anlayış elde edilir. Konuya dair duyulan merak neticesinde anlamak ve tanımak için araştırma yapılmaktadır. Bilimsel veriler kullanılmadan yalnızca kişiye göre yapılan bir araştırma tek taraflı ve göreceli olma tehlikesiyle karşı karşıyadır (Yengin, 2017: 33-35). Bu araştırma, belgesel filmlerin gerçekliği estetiklerle birleştirerek yansıtması ve izleyicilerin duygularına seslenmesi dolayısıyla etki gücünün yükselmesinin toplumsal belleğin gelişimindeki etkilerine yönelik bir perspektif ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada, İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik ve Radyo, Tv ve Sinema Bölümü öğretim elemanları tarafından yapılan Hayata Dokunan Adam adlı belgesel filmde anlatılanların, gazetecilik öğrencilerinin belleğinde yer etme biçiminin ölçülmesi hedeflenmektedir.

Hazırlanan belgesel film, 2020 yılında vefat eden ve İstanbul Aydın Üniversitesi'nde uzun süre gazetecilik bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapan Kayıhan Güven'in hayatı, mesleğe bakış açısı,

öğrencileriyle olan ilişkileri ve eğitim süreleri boyunca onlara verdiği önerileri kapsamaktadır. Bu nedenle araştırma, yalnızca gazetecilik bölümü öğrencileri ile sınırlandırılmıştır.

Öğrencilerin anlatımıyla gerçekleştirilen belgesel, çeşitli görseller, müzik ve röportajlarla desteklenmiştir. Ayrıca çalışmada, Kayıhan Güven’le tanışma ve onun gazetecilik anlayışını dinleme fırsatı olmayan öğrenciler üzerine bir bilinç oluşturmak ve izledikleri belgesel ile ortak bir tutum geliştirmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamında gösterimi yapılan belgesel film, sözlü tarih yönteminden faydalanılarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla sözlü tarih yöntemi, araştırmanın dolaylı olarak faydalandığı ilk yöntemlerdendir. Sözlü tarih kavramının kurucusu Herodot, kitaplarını yazarken gezdiği yerdeki insanların anlatımlarını kullanmaktadır. Herodot’un çağdaşı Thukydides ise Peloponnesos Savaşları hakkındaki yazılarını savaşa katılan kişilerin anılarından yola çıkarak hazırlamıştır (URL-3). Destanlar ve mitolojik hikayeler de sözlü gelenek içinde değerlendirilen türlerdir. Yazının keşfedilmediği döneme denk gelen bu gelenekte bellek önemli bir yeri vardır. Sözlü geleneğin akılda kalıcı olması için tekrarlar ve kafiyeler kullanılmaktadır. Annales Okulu’nun önemli tarihçilerinden Lucien Febvre, tarih yazımında insan faaliyetlerine eğilerek, iyi bir tarih yazımının toplanan verileri doğru değerlendirmek olduğunu belirtmektedir (Durğun, 2016: 20).

Sözlü tarih yazımında insanların yaşadıkları onların ağızlarından dinlenerek kayıt altına alınır. Maurica Halbwachs sözlü tarihi “grup kimlikleri tarafından yapılandırılmış olan belleğin, bireylerin çocuklukları, komşuluk ve ortak ilişkileri, ortak politik veya ticari yaşamları, yani belli muhtemel kesişme noktası olan kişilerin oluşturdukları bellek türü” olarak tanımlamaktadır (Aktaran: Atik ve Bilginer Erdoğan, 2014: 3). Çalışma kapsamında hazırlanan belgesel filmde sözlü tarih yöntemiyle Kayıhan Güven’in eski öğrencilerinin yaşanmışlıkları ve anlatımları izleyiciye iletilmiştir. Bu anlatılar, odak grubun belgesel filmi izledikten sonra benimseyeceği toplumsal belleğe katkı sağlamaktadır.

İkinci olarak araştırma, sözlü tarih yönteminden faydalanılarak hazırlanan ve amaçlı örneklem olarak seçilen Hayata Dokunan Adam filminin bir grup gazetecilik öğrencisi tarafından izlendiği Odak Grup Görüşmesi yöntemiyle devam etmiştir. Odak Grup Görüşmesi ile belirlenen kişilerde filmin bellek oluşturmadaki yerini saptama üzerine sorular yöneltilmiş, bu sorular çerçevesinde yapılan görüşme kayıt altına alınarak çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Odak Grup Görüşmeleri, Merton, Fiske ve Kendall gibi araştırmacıların öncülüğünde 1930’lu yıllardan beri kullanılan yöntemlerden biridir. Bu yöntemin çıkış noktasını sosyal psikoloji ve iletişim teorilerinin oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu yöntem, güncel sosyoloji ve iletişim çalışmalarında sık kullanılan yöntemlerden biri olarak görülmektedir. Odak Grup Görüşmesi yöntemiyle elde edilen veriler, özellikle sosyal bilimler alanında en sistematik veri toplama yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Burada amaç, “belirlenen bir konu hakkında katılımcıların bakış açılarına, yaşantılarına, ilgilerine, deneyimlerine, eğilimlerine, düşüncelerine, algılarına, duygularına, tutum ve alışkanlıklarına dair derinlemesine, detaylı ve çok boyutlu nitel bilgi edinmektir. Karşılıklı etkileşim ve çağrışımlar sonucu, katılımcılar birbirlerinin zihinlerindeki duygu ve düşünceleri tetiklerler; böylelikle de zengin bir bilgi akışı sağlanır. Bu yöntemde grup baskısı, sosyal onaylanma ve sosyal beğenilirlik gibi engellerin aşılması, katılımcıların gerçek algı, duygu ve düşüncelerine ulaşılması da amaçlanır” (Morgan, 1997: 6-10). Araştırmada belirlenen özelliklerine göre seçilen bir grup ile gerçekleştirilen bu görüşme, filmin izleyiciler üzerindeki etkisini, kalıcılığını ve hatırlatıcılığını da büyük ölçüde ölçmeye yardımcı olmuştur.

Odak Grup Görüşmeleri planlanırken odak grubun nasıl oluşturulacağı, katılımcıların hangi özelliklerine göre seçileceği, görüşmenin nasıl ve hangi ortamda gerçekleşeceği ile ne kadar süreceği konularına karar verilmelidir. Katılımcılar, araştırmanın amacına uygun bir şekilde seçilmeli, birbirlerini tanısalarda da tanımasalar da aralarında ortak bir deneyim bulunmalıdır. Katılımcılara sorulacak olan sorularda Açılış Sorusu, Tanıtma Sorusu, Geçiş Sorusu, Araştırma Soruları, Kapanış Sorusu ve Final Sorusu sıralaması takip edilmelidir. (Krueger ve Casey, 2009: 38).

Çalışmanın araştırma soruları ise, yöntemin geçerlilikleri dikkate alınarak aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- Gazetecilik mesleğini neden seçtiniz? Sizin için ne ifade ediyor?
- Belgesel izlemeyi sever misiniz? Size göre belgesel izleyiciye ne anlatır? Nasıl bir katkı sunar?
- Kayıhan Güven hakkında neler biliyorsunuz? Filmi izlemeden önce onu tanıyor muydunuz?
- Hayata Dokunan Adam belgeselini birlikte izledik... Belgeselle ilgili hatırladığınız en vurucu nokta neydi?
- Kayıhan Güven'in iki öğrencisiyle röportaj yapıldı. Bu röportajda İlhami Yıldırım'ın neler söylediğini hatırlıyor musunuz?
- İkinci röportajda Elif Bayram Kayıhan Güven ile ilgili neler söyledi? Neler hatırlıyorsunuz?
- Kayıhan Güven'in filmin başında kendi sesinden birtakım cümleler duyduk. Bu cümlelerden hatırladıklarınız var mı?
- Filmi izledikten sonra gazetecilik mesleğine ve röportaja dair bakış açınızda herhangi bir değişiklik oldu mu? Filmin size bir katkı sağladığını düşünüyor musunuz?
- Eklemek istediğiniz görüşleriniz var mıdır?

Araştırma için veri toplamak amacıyla 10 Kasım 2021 tarihinde 7 kişiden oluşan bir gruba Hayata Dokunan Adam adlı belgesel film izletilmiş, 22 Aralık 2021 tarihinde ise film ile ilgili görüşme gerçekleştirilmiştir. Filmin izletilmesinin üzerinden belli bir süre geçmesindeki amaç, belgeselde görülen/duyulan hangi noktaların hafızada kalabildiğini ya da hatırlanabildiğini gözlemlemektir.

Yapılan görüşme, yaklaşık 40 dakika sürmüştür. Görüşmenin moderatörlüğü tarafımızca yapılmış, görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Etik kurallar gereği ve katılımcıların kendilerini daha rahat ifade edebilmeleri adına kimlik bilgilerinin kullanılmayacağı belirtilmiş, bu nedenle çalışmada da her bir katılımcı numaralandırılmıştır.

ODAK GRUP KATILIMCILARININ DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ			
	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu
Katılımcı 1	20	Kadın	Üniversite
Katılımcı 2	19	Kadın	Üniversite
Katılımcı 3	24	Kadın	Üniversite
Katılımcı 4	22	Erkek	Üniversite
Katılımcı 5	19	Erkek	Üniversite
Katılımcı 6	19	Kadın	Üniversite
Katılımcı 7	20	Kadın	Üniversite

BULGULAR VE YORUM

Araştırma kapsamında odak grup katılımcılarının her birine yukarıda belirlenmiş olan sorular yöneltilmiş, görüşme çoğunlukla bir sohbet havasında gerçekleştirilmiş, katılımcıların çekinmeden cevap verebilmeleri için uygun bir ortam sağlanmıştır. Bu doğrultuda sorulara verilen cevaplar aşağıdaki gibidir:

• **Gazetecilik mesleğini neden seçtiniz? Sizin için ne ifade ediyor?**

Bu soru, başlangıç sorusu olarak seçilmiş olup, Gazetecilik bölümünü seçen öğrencilerin bu mesleğe karşı bakış açısını ortaya koyabilmek amaçlanmıştır. Böylece, öğrencilerin bilinçli bir şekilde okuyup okumadıkları ve ilgi düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır. Ayrıca başlangıç soruları, katılımcıların görüşmeye rahat bir giriş yapabilmesi ve kendilerini ifade edebilmelerine olanak tanınması açısından önemlidir. Soruya verilen yanıtlar incelendiğinde 7 katılımcıdan 6 kişinin bilinçli bir tercih olarak gazetecilik mesleğini seçtikleri söylenebilir.

Katılımcı 1: İlk olarak, araştırmayı sevdiğim için seçtim. İlgimi çeken konularda daha çok detay öğrenmeyi severim.

Katılımcı 2: Ben Türkiye’de medya alanında çok büyük bir eksiklik gördüm. Biraz idealist bir insanım. Bir izleyici olarak akşam televizyonu açtığımda çok eksiklik ve yanlışlıklar fark ettim. Daha bu mesleğin içine girmeden bunları görebiliyorsam çok büyük bir sıkıntı var diye düşündüm ve daha iyisi neden olmasın dedim. Çünkü haber almak insanlar için çok önemli bir yere sahip.

Katılımcı 3: Ben sanat yönetimi mezunuyum, belli bir sanat birikimim olduğu için kültür sanat habercisi olmak istiyordum. Bunu da alaylı bir şekilde yapmak istemedim, okullu bir şekilde bu işe başlamak istedim. Bu nedenle tercih ettim.

Katılımcı 4: Bana spor alanında çok sorular gelirdi, ben de bunu geliştirmeyi ve uzmanlaşmayı düşündüm. Bu nedenle Gazeteciliği seçtim.

Katılımcı 5: Ben dershanede tercih yaparken hoca ne olmak istediğimi sordu. Ben ticaret ya da siyaset olabilir dedim. Gazetecilik okur musun diye sordu. Okurum dedim ve geldim.

Katılımcı 6: Ben yurtdışından geldiğim için bizim ülkemizde gazetecilik eğitimi eksik kalıyor. O yüzden buraya geldim. Kendimi geliştirmek istiyorum.

Katılımcı 7: Benim liseden beri tercihimdi. Özellikle staj yaptıktan sonra çok sevdim. Sadece masa başı bir iş değil daima bir sirkülasyon var. O yüzden ben de tercih ettim.

Görüldüğü gibi katılımcıların hemen hepsi, belli bir amaçla, merak duygusuyla ve bilgiyi en doğru şekilde verme arzusuyla seçimlerini yapmışlardır. Bu noktada isteyerek bu mesleği seçmiş olmak araştırmanın kapsamı açısından da önem taşımaktadır. Katılımcıların meslek adına gösterdikleri bu bilinç, onların belgeseli daha ilgiyle izleyebilecekleri öngörüsünü güçlendirmekte, dolayısıyla toplumsal belleğin bu doğrultuda gelişebilmesi açısından da doğru bir grubun bir araya geldiği düşüncesini kanıtlar niteliktedir.

• **Belgesel izlemeyi sever misiniz? Size göre belgesel izleyiciye ne anlatır? Nasıl bir katkı sunar?**

Bu soru, katılımcıların belgesel film türüne olan bakış açıları hakkında fikir sahibi olmak ve araştırmanın ana malzemesi olan belgesele karşı mesafelerini anlamlandırmak adına sorulmuştur. Bu soruya verilen cevaplar ışığında katılımcıların izledikleri belgeselin ne kadar ilgi alanlarına girdiği ölçülmeye çalışılmıştır. Çünkü toplumsal belleğin oluşabilmesi için o konuya karşı duyulan ilginin ve öğrenme arzusunun da belirleyici olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda soruya verilen cevaplara bakıldığında katılımcıların hepsinin belgesel film türüne sıcak baktığı ve farklı konulardaki belgeselleri takip ettikleri görülmektedir.

Katılımcı 2: Ben çok severim. Özellikle belgesel kanallarını izlemeyi çok severim. Hayvan belgeseli de izlerim, tarihle alakalı belgeselleri de izlerim.

Katılımcı 5: Ben de severim.

Katılımcı 3: Benim annem evde gündüz kuşağı programlarını izlememek için genelde History Channel gibi kanallar açık ve biz evin içinde 7/24 bu kanalları izliyoruz.

Katılımcı 4: Ben özellikle yeni türleri keşfetmeyi sevdiğim için belgesel izlemeyi seviyorum.

Katılımcı 1: Ben dijital platformlardaki insanların hayatlarını tanıtan belgeselleri seyrediyorum ve çok dikkatimi çekiyor.

Katılımcı 6: Ben de tarih üzerine olan belgeselleri çok seviyorum.

Katılımcı 7: Bizim evde de özellikle babam sürekli belgesel kanallarını açıyor. Küçüklüğümden beri izliyorum eskiden TRT'nin belgesellerini izlerdim şimdi dijital platformlardaki belgeselleri takip ediyorum.

Verilen cevapların doğrultusunda belgesel izlemenin bir kültüre dönüştüğü, haber alma, bilgi edinme, gerçekliği arama ve merak duygusunun belgesel filmlere olan ilgiyi artırdığı söylenebilir.

• **Kayıhan Güven hakkında neler biliyorsunuz? Filmi izlemeden önce onu tanıyor muydunuz?**

Bu soru, odak grup görüşmesi yönteminin sorulması gereken soruların önem derecesi kapsamında anahtar soruların başında gelmektedir. Araştırmanın ana ögesi olan ve katılımcılara izletilen belgesel filmin öznesini oluşturan kişi ile ilgili daha önce ne kadar bir bilgiye sahip olduğu, kişiye ve belgeselin konusuna yönelik bir ilginin var olup olmadığı bu soruya verilen cevaplar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Katılımcılar, genel olarak filmde anlatılan gazeteci ve eğitmen Kayıhan Güven ile daha önce hiç tanışmadıklarını fakat onun hakkında az da olsa bilgiye sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Cevapların bir kısmı aşağıdaki gibidir:

Katılımcı 5: Öğrenciler arasında çok sevilen bir hoca olduğunu duymuştum.

Katılımcı 1: Ben fotoğraflar çektiğini ve onları ajansa astığını görmüştüm, o kadar.

Katılımcı 3: Biz tanışmadık ama geçen sene onunla birlikte çalışan öğrencilerine neler kattığına dair şeyler duymuştuk. Onun dışında bilmiyorduk.

Katılımcı 4: Ben gazeteci yetiştiren hoca olarak bildiğim için burayı tercih etmiştim. Ona göre geldim buraya ama kendisini göremedik.

Bu soruya verilen tüm cevaplar, Kayıhan Güven ile hiç tanışmadıklarını, daha önce iyi bir insan, başarılı bir eğitmen, iyi bir fotoğrafçı ve gazeteci olarak çevrelerinden adını duyduklarını, bunun dışında bir şey bilmediklerine yönelik ortak ifadeler şeklindedir. Böylece, izletilen belgesel filmin Kayıhan Güven ile ilgili olması onların ilgilerini çekmiş, filmin konusuna benzer şekilde bilmediklerini keşfetmek için iyi bir fırsat olarak sunulmuştur.

• **Hayata Dokunan Adam belgeselini birlikte izledik... Belgeselle ilgili hatırladığınız en vurucu nokta neydi?**

Bu soru, araştırmanın amacını ortaya koyan temel soruların başında gelmektedir. Bu soru ile birlikte, bilginin ve gerçekliğin görsel-ışitsel malzemelerin kullanılması ve dramatik unsurların eklenmesiyle ortaya çıkan bir belgesel filmin izleyiciye aktarılmasının etkisi sorgulanmaya çalışılmıştır. Görüşmenin bu noktasından sonra konuşulan her şeyin "hatırlamak" üzerine odaklanması dolayısıyla toplumsal bellek üzerine bir çıkarım yapabilmeye olanak vermektedir.

Katılımcı 7: Hocanın dokunduğu yerlere öğrencilerin tekrar dokunduğu bir kurgu yapılmış. O benim aklımda çok kaldı.

Katılımcı 5: Hocanın halkın içine karışarak çektiği fotoğraflar...

Katılımcı 1: Benim aklımda açıkçası söylediği bir söz kaldı, farklı yollardan gidilmesi ve gökyüzüne bakarak yürünmesi konusunda...

Katılımcı 2: Benim de aynı şekilde o sözü aklımda kalmıştı.

Katılımcı 4: Benim röportaj yaptığı kişiyle olan kısım aklımda kaldı. Orada MİHA dönemini anlatması vs. dikkatimi çekti.

Bu soruya verilen cevaplar ve devamında katılımcıların diğer ifadelerinden yola çıkarak, filmde özellikle müziğin ve dramatik unsurların eşlik ettiği görüntü ve seslerin daha kalıcı olduğu saptanmıştır. Ayrıca, katılımcılar filme dair hatırlanan unsurları birbirlerinin söylediklerinden etkilenecek ve çağrışım yoluyla hatırlayabilmişlerdir. Dolayısıyla bilginin belleğe yerleştiği fakat açığa çıkmak için kimi zaman tetikleyici unsurlara ihtiyaç duyabildiği söylenebilir.

Araştırmanın devamında hatırlama üzerine sorular devam etmektedir:

• ***Kayıhan Güven'in iki öğrencisiyle röportaj yapıldı. Bu röportajda İlhami Yıldırım'ın neler söylediğini hatırlıyor musunuz?***

• ***İkinci röportajda Elif Bayram Kayıhan Güven ile ilgili neler söyledi? Neler hatırlıyorsunuz?***

Art arda sorulan bu iki soru, belgesel filmdeki röportajların bellekte ne kadar tutulduğu konusunda bir fikir sunmaktadır.

Katılımcı 4: İlhami Yıldırım röportajıyla ilgili tam olarak net sözcükler hatırlayamıyorum ama yetiştiriliş tarzlarından bahsettiğini hatırlıyorum. Okulda nasıl onlara eğitim verildiğinden, okula geldikleri sabahlar, ajansa poğaça vs. getirmesi bunlar aklımda kalanlar.

Katılımcı 2: Çok kalabalık bir ekiple başlayıp daha sonra çok az kişi kaldıklarını söylediğini hatırlıyorum. Aynı şey bize de oldu çünkü, biz de çok kalabalık bir ekiple başlayıp 3-4 kişi kaldık.

Katılımcı 7: Ajansa girerken mülakat yapıldığından bahsetmişti, orada sorulan sorular aklımda kaldı. Kitap okumayı sever misiniz gibi... Bir de o ajansın ev ortamı gibi olduğunu söylemesi aklımda kaldı. Çünkü öyle olmasa ben şahsen gitmek istemem.

İlk soruya katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde Kayıhan Güven'in MİHA döneminden bir öğrencisi olan İlhami Yıldırım ile yapılan röportajda katılımcıların kişisel ilgi ve merakları doğrultusunda hafızalarında belli bilgi ya da görsellerin kaldığı görülmüştür. Örneğin; Katılımcı 4, daha önce Kayıhan Güven'in farklı İletişim Fakültelerindeki faaliyetlerini duyduğu ve gazeteci yetiştirdiği için özellikle onun eğitim verdiği bir yerde olmak istediğini ve buna göre tercih yaptığını ifade etmiş, dolayısıyla belleğinde verilen eğitim ile ilgili anlatılanların kaldığı görülmüştür. Yine aynı şekilde Katılımcı 2 ve onun görüşlerine katılan Katılımcı 3, kendileri de benzer bir durumu yaşadıkları için röportajda İlhami Yıldırım'ın çok kalabalık başlayıp sonradan çok az kişi kaldıklarına dair söylemlerini hatırlamışlardır. Tüm bunlara bakarak, bellekte tutulan bilgilerin bireyin kişisel ilgi ve deneyimleriyle büyük ölçüde ilgili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ortak tutum ve davranışlar toplumsal belleğin oluşumunda mutlak etkiye sahiptir. Kendi hayatlarında benzer durumlarla karşılaşanlar ya da benzer beklentileri olanlar, hemen hemen aynı şeyleri hatırlamışlar ve birbirlerini desteklemişlerdir.

Bunun yanı sıra, soruyu açmak ve hatırlatmak amacıyla röportajda geçen bazı yazar isimleri sorulmuş fakat hatırlanmadığı görülmüştür. Ancak röportajın geçtiği mekanla ve ekrana gelen fotoğraflarla ilgili sorulan sorulara doğru cevaplar verilmiştir. Bunun sonucunda "görsel olanın" daha akılda kalıcı olduğu da söylenebilir.

Yukardaki tespitlerin, ikinci soruya verilen cevaplarla pekiştiği görülmüştür. Yapılan ikinci röportaja dair soruyu sorarken tüm katılımcıların Elif Bayram ile aynı okulda okuduklarını hatırladıkları saptanmıştır. Yanı sıra:

Katılımcı 7: Derse ilk geldiğindeki görüşlerini söylemişti. Ben Kayıhan hocayı yalnızca fotoğraflardan gördüğüm halde benim de dikkatimi benzer şeyler çekmişti mesela... Dış görünüşünden sanatsever biri olduğu ve fotoğraf çektiği bile belli oluyor bence. Röportajın tanımını istiyordu bir de...

Katılımcı 2: Ben de şimdi anımsıyorum. Galiba ilk derse girdiğinde tahtaya bir şeyler yazmıştı o tahtayı görüyorduk.

gibi değerlendirmeler ilk röportaj sorusuna verilen cevaplara benzer şekilde ortak ilgi ve deneyimler çerçevesinde şekillenmiştir.

• ***Kayıhan Güven'in filmin başında kendi sesinden birtakım cümleler duyduk. Bu cümlelerden hatırladıklarınız var mı?***

Belgesel filmin jeneriğinde Kayıhan Güven'in fotoğraflarının üzerine kendi sesinden birtakım cümlelere yer verilmiştir. Bu cümleler izleyici tarafından yalnızca duyulur, yazı şeklinde görülmez. Dolayısıyla bu soruya verilen cevaplarda hiçbir katılımcının bu cümleleri hatırlamadığı görülmüştür. Yalnızca fotoğraflar ve cümlelerin bitiminde hocanın bir videosunda "haydi" diyerek filme davet eder gibi uzaklaştığı bir görüntü hatırlanır.

Buna göre, hareketli görüntülerin, yazıların, müzikle ve renkle dramatize edilen bölümlerin aksine sadece "duyulan" cümlelerin bellekte kalmadığı görülmüştür.

• ***Filmi izledikten sonra gazetecilik mesleğine ve röportaja dair bakış açınızda herhangi bir değişiklik oldu mu? Filmin size bir katkı sağladığını düşünüyor musunuz?***

Görüşmenin yapılandırılmış son sorusu olan bu soru, katılımcıların hem filme dair genel görüşlerini, hem de hatırladıklarının onlarda hissettirdikleri ile deneyimlerini nasıl değerlendirdiklerini gözlemlemeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Verilen cevaplar ve görüşme esnasındaki fikir alışverişi incelendiğinde, katılımcıların hiçbirinin bu deneyimi yaşadıkları için bir pişmanlık duymadıkları, aksine mutlu oldukları rahatlıkla söylenebilir. Ortak bir hafızanın oluşabilmesi için en önemli noktalardan biri, o toplumu oluşturan bireylerin yaşadıkları deneyimden memnun olmasıdır. Bunun yanında eleştiriler de mevcuttur.

Katılımcı 5: Ben katkı sağladığımı düşünüyorum açıkçası. Çünkü insanlarla arası çok iyi, halkın arasına karışıyor, fotoğraf çekmeyi çok seviyor, bilgili bir insan. Beni de heveslendiriyor bu durum.

Katılımcı 2: Röportajın aslında bambaşka bir tür olduğunu göstermiş oldu.

Katılımcı 3: Bence röportaj konusundaki görüşlerine daha fazla yer verilebilirdi.

Katılımcı 4: Burada bence en dikkat çekici olan öğütleri, mesela "farklı sokaklardan geçin". Bunları söyleyip fotoğrafa yöneltmesi bizlere de fayda sağladı. Bu anlamda bir katkı sağladı bana. Daha farklı yerleri gezdim, belgeselde dedikleri gibi, demek ki ben de sokaklarımı değiştirdim. En azından daha fazla fotoğraf çekiyorum.

Katılımcı 1: Ben de arkadaşımın dediği gibi farklı yerlere gitmenin bize çok şey katacağını fark ettim. Hep aynı yollardan giderek aslında bir şey kazanmamış oluyoruz. İnsanları tanıdıkça, fotoğraf çekip anı bıraktıkça bize yararlı olacağını düşünüyorum.

Katılımcı 7: Benim de aklımda kalan benzer şeyler oldu. Farklı sokaklar konusu... Farkındalık yaratıyor insanda.

Katılımcı 6: Bir gazetecinin yanında her zaman bir fotoğraf makinesi olmalı ve anı yakalamalı. Bana kattığı en önemli şey bu oldu.

Görüşmenin bu sorusunda her bir katılımcının belgeselin katkı sağladığı, kendi hayatlarına uygulayacaklarını ifade ettikleri yanlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra genel kanı, belgesel filmin daha uzun olması gerektiğidir. Filmin uzun halinin de sıkılmadan izleneceğini, bu halini ise çok merak ve ilgiyle izlediklerini, Kayıhan Güven'in daha bilinmeyen yönlerinin de belgeselde yer almasını beklediklerini ifade etmişlerdir.

SONUÇ

Disiplinlerarası çalışmaların konusu olan toplumsal belleğin, bir arada bulunmayı, kültürel değerleri aktarmayı, kolektif yaşam biçimlerini benimsemeyi mümkün kılan yapısı, bireylerin içinde buldukları topluma ait olabilmesini de sağlamaktadır. Ortak olaylar ve ortak geçmişe sahip, bir toplumu oluşturan her bir birey, toplumsal belleğin bir parçası olarak ve bu ortaklıkları koruyarak gelecek nesillere aktarmaktadırlar. Bu durum, toplumun geçmiş, şu an ve gelecek ile arasında bir bağ kurmasına yardımcı olmaktadır.

Sinema, yüzlerce yıldır insanların hem bir arada eğlenebildiği hem bilgilendiği hem de duyguların dışavurumu açısından katarsis yaşadığı kamusal araçlardan biri olarak bugüne dek gelmiştir. Her ne kadar teknolojiyle birlikte birçok farklı platformda ve farklı şekillerde “film izleme eylemi” gerçekleştiriliyor olsa da şüphesiz ki sinemayı -hangi türe dahil edilirse edilsin- diğer sanatlardan ayıran en önemli nokta, görsel-işitsel malzemeleri kullanarak toplumsal belleğin oluşumuna doğrudan katkı sağlayabilme potansiyelidir. Sinema filmlerinin bu özelliğini yalnızca belgesel türü ile sınırlandırmak doğru olmasa da günümüz belgesellerinin kurmacanın öyküleme biçimlerini de kullanarak daha etkili ve akılda kalıcı hale geldiği söylenebilir. Bugün, belgesellerde anlatılan hikâyeler yalnızca bilgi aktarmaktan ziyade bir duyguyu tetikleme yoluyla da hafızada yer edebilme gücüne sahiptir. Bunu da büyük ölçüde kurgu, görsel efekt, müzik, renk ve ses gibi dijitalleşmenin getirdiği yeniliklerle gerçekleştirmektedirler.

Toplumsal bellek bir kültürün ya da bakış açısının aktarılmasında önemlidir. Aynı zamanda toplumun tümünü kapsamaktan öte, bugün belgeseller aracılığıyla belli hedef kitlelere yönelik ortak bir yaklaşım oluşturma çerçevesinde de değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla İletişim Fakültesi öğrencileri üzerine yapılan bu araştırma göstermiştir ki, bir belgesel film, özellikle dijital olanakların güçlendirdiği dramatik anlatı yapısıyla, belli bir konuyla ilgili izleyicilerde ortak bir bellek oluşturabilmiştir.

Görsel kültür çağına önemli bir etkisi olarak oldukça fazla uyarının bulunduğu günümüzde gençler, odaklanarak izledikleri bir film aracılığıyla, her ne kadar üzerinden belirli bir süre geçse de birçok kilit noktayı hafızalarında tutmayı başarabilmişlerdir. Bu durumun, izleyici kitlenin özellikle ilgisini çekebilecek bir konu olduğunda daha dikkat çekici hale geldiği görülmüştür. Kayıhan Güven ile ilgili daha önce duydukları pek çok bilgiyi ve merak ettiklerini kendileri gibi gazetecilik öğrencisi olmuş kişilerin ağızından izleyen ve dinleyen katılımcılar, merak duydukları konuyla ilgili pek çok şeyi akıllarında tutabilmişlerdir. Kimi durumlarda sorulara doğrudan cevap veremeseler de en ufak bir çağrışım onların bellekte gizli kalmış bilgileri anımsamasını sağlamıştır. Dolayısıyla toplumsal belleğin yalnızca “bilme” değil, “anımsamayı” da içerdiği yapılan araştırmayla da desteklenmiştir.

Katılımcıların verdikleri cevaplar, değerlerin toplumdan topluma iletilmesinde yaşanmışlıkların birebir aktarımının önemini ortaya koymuştur. Görerek, duyarak ve dramatize edilerek aktarılan anılar veya bilgiler, bireysel hafızanın sınırlarını aşarak, toplumsal belleğin bir parçası olmuşlardır. Böylece, belgesel film, tüm bunların arşivlenerek ve dağıtılarak pek çok kanaldan yayılabilesine olanak sağlayacak, bellekteki yerinin kalıcılığına katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak, çalışmanın amacına uygun bir şekilde Hayata Dokunan Adam belgesel filmi, Kayıhan Güven’i tanıma fırsatı bulamamış olan öğrencilere onun öğretilerini aktarma imkânını sunduğu görülmüştür. Bu kapsamda yapılan araştırma, belgesel film aracılığıyla aktarılan bir geleneğin akılda kalıcılığının kayda değer bir ölçüde var olduğunu ortaya koymuştur. Bu tür çalışmalar, özellikle izleyicinin bilinmeyen kitle olmaktan çıkarak, aktif izleyicilere dönüşmesi bağlamında da önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Aytekin, H. (2018). “Türkiye’de Belgesel Filmlerde Tipografi Kullanımının Gerçekliğe Etkilerini İncelemek Üzerine Bir Öneri”. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (6). s.55-76.

Assman, J. (2018). Kültürel Bellek. İstanbul: Ayrıntı.

Atik, A., Bilginer Erdoğan Ş. (2014). “Toplumsal Bellek ve Medya” Atatürk İletişim Dergisi, (6). s.1-16.

Barash, J. A. (2007). Belleğin Kaynakları. (Çev: Şeyda Öztürk). Cogito, Bellek: Öncesiz, Sonrasız (50), 11-21.

Bayer, S.N. (2003). “‘Ötekinin Sesi-Yeşilçam’ın Görünmeyen Kadınları’ Belgeselinden Hareketle Feminist Sözlü Tarih Çalışması”. Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar. Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı. İstanbul: Tarih Vakfı.

- Bondebjerg, I. (2014). Documentary and Cognitive Theory: Narrative, Emotion and Memory. *Media and Communication*, 2(1), 13-22.
- Boyer, P., Wertsch J. V. (2009). *Memory in Mind and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cereci, S. (2011). Belgesel Film ve Zaman İlişkisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:4, 135-144.
- Clark, T. (2017). *Sanat ve Propaganda-Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*. İstanbul: Ayrıntı.
- Çelikcan, P. (2020). “Türkiye’de Belgesel Sinemanın Kısa Bir Tarihçesi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. (36). 529-542.
- Doğu, T., Deligöz V. M. (2017). “Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi (mi)”. *Megaron*. 12 (4). s.545-552.
- Durğun, S. (2016). “Tarih Felsefesinde Metodoloji Problemi: Tarihselci Tarihyazımı ve Annales Okulu Tarihyazımı Perspektifinden Nedensellik İlkesinin Temellendirilmesi” *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Durkheim, E. (1961). *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York: Collier.
- Evecen, G. (2017). “Belgesel Sinemada Bakış Açısı ve Anlatıcı”. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güneşdoğmuş, M. (2014), “Kolektif Bellek: İki Ayrı Kültür”. *Moment Dergi*. 1 (2). s.175-211.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Bellek*. İstanbul: Pinhan.
- Kanca, E. (2020). “Sözlü Kültür ve Yazı Takıntısı”. *Journal of Awareness*. 5 (4). s.535-546.
- Krueger, R., Casey, M. (2009). *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. California: SAGE.
- Levin, G. R. (1971). *Documentary Explorations*. New York: Garden City.
- McLane, B. (2012). *A New History of Documentary Film*. London: Continuum.
- Morgan, D.L. (1997). *Focus Groups as Qualitative Research*. California: SAGE.
- Nietzsche, F. (2009). Tarihin yaşam için yararı ve yararsızlığı üzerine. (9.Baskı). (Çev: N. Bozkurt). İstanbul: Say Yayınları.
- Ong, J.W. (2012). *Sözlü ve Yazılı Kültür-Sözün Teknolojikleşmesi*. İstanbul: Metis.
- Saraç, F. (2020). “Toplumsal Bellek ve Sahte-Belgesel”. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Susam, A. (2021). *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*. İstanbul: Ayrıntı.
- Volkmer, I. (2009). *Encyclopedia of Communication Theory*. California: Sage Publications.
- Yengin, D. (2017). *İletişim Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Uygulamaları*. İstanbul: Der.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- URL 1: The Power of Collective Memory, <https://www.scientificamerican.com/article/the-power-of-collective-memory/>. Erişim Tarihi: 05.10.2021.
- URL 2: Tarihsel Söylemde Belleğin Ortaya Çıkışı Üzerine. <https://ayrintidergi.com.tr/tarihsel-soylemde-bellegin-ortaya-cikisi-uzerine/>. Erişim Tarihi: 06.12.2021.
- URL 3: Belgesel Sinemacılar Birliği Kuruluş Manifestosu. <http://bsb.org.tr/yola-cikarken>. Erişim Tarihi: 06.12.2021.